

УДК 738.1

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2023.3.8>**Кравченко Людмила Валеріївна,**

аспірантка

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

ORCID ID: 0000-0002-2639-3215

ludmylakravchenko@ukr.net

ВИРОБИ ПЕРШИХ ПОРЦЕЛЯНОВИХ МАНУФАКТУР ФРАНЦІЇ З КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ ХАНЕНКІВ

Дослідження присвячене окремим творам французької порцеляни з колекції Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. Вони розглянуті в контексті історії порцелянової справи першої половини XVIII століття. Це був час активного розвитку виробництва фарфору у Франції, час становлення таких всесвітньовідомих мануфактур як Шантії, Меннесі та Королівська порцелянова мануфактура у Севрі. Для вивчення обрано твори цих фабрик, які були виготовлені у 1730–1750-х роках. Метою статті є атрибуція обраних предметів. В дослідженні розглядається посуд з м'якої порцеляни – матеріалу, якій було винайдено у Франції та який є технологічно особливим різновидом фарфору. Проаналізовано особливості форм, декору та маркування предметів кожного виробництва. Результатом роботи є оновлена атрибуція творів з колекції музею. Висновки: в Музеї Ханенків зберігаються твори м'якої порцеляни, виготовлені у перші періоди існування своїх виробництв, а саме: цукорниця з піддоном 1730–1740 років мануфактури Шантії, розписана в стилі «какіємон», характерному для цього періоду; чашка з блюдцем середини XVIII століття, виготовлена в Меннесі, – типовий приклад продукції виробництва; відерце-охолоджувач 1754 року виготовлене на Королівській порцеляновій мануфактурі Венсенн (до переїзду виробництва в Севр), та чотири твори (дві чашки для морозива та два охолоджувачі) з сервізу замовленого маркізом де Польмі у 1760 році. Результати проведеного дослідження дають детальну інформацію про кожен предмет, що був розглянутий. Особливості виробництва, уточнене датування, встановлення авторства є цінним внеском в дослідження колекції французької порцеляни. Наведені докази, що свідчать про рідкість згаданих речей, підсилюють значущість багатой колекції Музею Ханенків.

Ключові слова: порцеляна, колекція музею, атрибуція.

Kravchenko Liudmyla. ARTWORKS OF THE FIRST PORCELAIN MANUFACTURERS OF FRANCE FROM THE KHANENKO MUSEUM COLLECTION

The study is devoted to selected works of French porcelain from the collection of the Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Arts. They are considered in the context of the history of porcelain in the first half of the 18th century. It was a time of active development of porcelain production in France, the time of the establishment of such world-famous manufactories as Chantilly, Mennecey and the Royal Porcelain Manufactory in Sevres. The works of these factories, which were produced in the 1730s and 1750s, were selected for study. The purpose of the article is the attribution of the selected subjects. The study examines tableware made of soft porcelain, a material that was invented in France and is a technologically special type of porcelain. The features of forms, decoration and marking of objects of each production were analyzed. The result of the work is an updated attribution of works from the museum collection. Conclusions: The Khanenko Museum preserves works of soft porcelain made in the first periods production, namely: a sugar bowl with a tray from 1730–1740 of the Chantilly manufactory, painted in the «kakiemon» style, characteristic of this period; a mid-18th century cup and saucer made in Mennecey is a typical example of production; a 1754 cooler made at the Vincennes Royal Porcelain Manufactory (before production moved to Sèvres), and four pieces (two ice cream cups and two coolers) from a service commissioned by the marquis de Paulmy in 1760. The results of the conducted research provide detailed information about each subject that was considered. Features of production, precise dating, establishment of authorship are a valuable contribution to the study of the collection of French porcelain. The evidence of the rarity of the mentioned items reinforces the importance of the rich collection of the Khanenko Museum.

Key words: porcelain, museum collection, attribution.

Вступ. Європейці знайомі з порцеляновими виробами ще з XIV століття. Мандрів-

ники та торгівці привозили коштовний білий посуд зі Східних країн. Керамісти та вироб-

ники скла багато років працювали над розгадкою секрету складу та технології виробництва «білого золота». На сьогодні в світі відомо декілька різновидів порцеляни. Насамперед тверда порцеляна, її ще називають «справжньою», бо вона близька до тої, яку виробляли на Далекому Сході. Цей фарфор складається з каоліну, кварцу, який надає прозорості виробу, та польового шпату, що дозволяє сплавлятися всім елементам. Покриття або полива в основі має дві останні складові. Температура обпалу дуже висока – від 1280 до 1410 °С. Китайці виробляють тверду порцеляну з IX століття, але в Європі її виробництво розпочалось лише з 1710 року в м. Майсен (Німеччина). М'яка ж порцеляна, або «штучна» – це саме європейський винахід. Його рецепт був розроблений як імітація китайського матеріалу. Склад м'якого фарфору, який часто варіюється, включає велику долю фритти (75%), це сода, поташ, або свинець. Іншими компонентами є вапнякові глини та крейда. Після першого випалу (1250 °С) предмет покривався поливою на основі кремнію та оксиду свинця, після чого обпалювався при низькій температурі, 900–1000 °С. Така глазур може подрятитись металом. М'яка порцеляна на відміну від твердої зазвичай має кремовий відтінок, а не холодний білий як тверда [3, с. 140–141].

В колекції Музею Ханенків зберігаються твори м'якої порцеляни, яка вироблялась на французьких мануфактурах у першій половині XVIII століття.

Мета статті. Атрибуція окремих творів з Музею Ханенків в контексті особливостей розвитку виробництва порцеляни у Франції у 1730–1750-х роках.

Матеріали і методи. Дослідження базується на методі порівняльного аналізу, який дає можливість робити атрибутивні висновки після вивчення особливостей творів певних виробництв порцеляни, а також після ретельного огляду аналогій предметів, що розглядаються.

Історія вироблення європейської м'якої порцеляни почалася у Флоренції приблизно у 1575 році, коли дякуючи заступництву великого герцога Тосканського, керамістам вперше вдалося імітувати загадкову порце-

ляну з Китаю. Загадкову, бо водночас вона була напівпрозорою, як скло, та білою, як емаль фаянсу. Це мабуть була перша м'яка порцеляна. Однак її виробництво припинилось у XVI столітті.

У XVII столітті саме у Франції відновилися експерименти. У 1670-х роках руанець Луї Потера отримав привілей виробляти фаянсовий та фарфоровий посуд. Саме цей кераміст відкриває історію французької порцеляни. Її можна розділити на три періоди. Перший період – період винайдення та вдосконалення рецепту матеріалу. Він розпочинається з виготовлення порцеляни в Руані, охоплює діяльність фабрик Сен-Клу, Шантії, Меннесі, а також раннього Венсенну; закінчується період запровадження королівської монополії на користь останнього виробництва. Другий період характеризується саме діяльністю Королівської порцелянової мануфактури. У 1756 році елітна фабрика переїздить з Венсенну до Севру. Фактично це виробництво утримувало своє лідерство у дослідженнях та удосконаленнях порцеляни, до того ж, воно було законодавцем моди по всій Європі. Третій період пов'язаний з завершенням монополії севрської фабрики та винайденням родовищ каоліну у Франції в Сент-Ір'є на початку 1770-х років. Каолін, найважливіша складова твердого фарфору, став ключем для розвитку порцелянового виробництва саме в промислових масштабах. По всій країні відкривались нові мануфактури, багато з них працювали під протекторатом впливових людей та членів королівської родини. [7, с. 3–5].

В колекції Музею Ханенків наявні твори порцеляни перших французьких мануфактур, які відкрили історію фарфору цієї країни.

Розглянемо цукорницю з кришкою на піддоні виробництва Шантії (Інв. 213 ПК, 214 ПК) [1]. Предмет чотирьохпелюсткової форми, таку ж форму повторює піддон (ілл. 1). Накривка має ручку у вигляді трьох поєднаних квіток дзвоників та отвір для ложки. Цукорниця покрита білою непрозорою поливою. Розпис – стилізовані квіти та комахи. На денцях обох предметів – марки виробництва Шантії у вигляді мисливського різьки, прописані червоним кольором.

**Цукорниця, 1730–1740 рр.
Виробництво Шантії, Франція
порцеляна, розпис; висота – 10,9 см,
діаметр – 15,5 см
Інв. № 213 ПК**

**Колекція Національного музею мистецтв імені
Богдана та Варвари Ханенків**

Мануфактура Шантії була створена у 1730 році герцогом де Бурбоном, принцом де Конде (1692–1740). Досвідчений кераміст Сікер Сіру, який вже попрацював на фабриці в Сен-Клу, та продовжував свої дослідження в Парижі, був запрошений до співпраці. Саме твори виготовлені під час його діяльності на виробництві, вважаються найранішими. Для виробів часів Сікера Сіру характерна така специфічна непрозора емаль, як на предметах з Музею Ханенків. Вона створювалась на основі оксиду олова. Справа в тому, що порцеляновий черепок все ще не був ідеальним, мав жовтуватий колір, так кераміст свідомо закривав недоліки олов'яною поливою. Після його уходу у 1753 році почали використовувати більш прозору глазур [8, с. 59–61].

Герцог Бурбон в своєму маєтку в Шантії мав величезну колекцію виробів японської порцеляни в стилі какіємон. Він відкрив цю збірку для художників мануфактури, щоб вони шукали в ній натхнення [8, с. 103]. Цей крок був вирішальним аспектом впливу на стиль продукції Шантії у 1730-х роках. Імітація стилю какіємон виявилась спеціалізацією майстрів, що працювали під керівництвом Сікера Сіру. Вони талановито відтворювали яскраву палітру кольорів та запозичували декоративний репертуар: прокручені стов-

бури дерев, квітучі гілки, букети, метелики та комахи. Існувало безліч мотивів, які стримано заповнювали поверхню предмету та підкреслювали білизну порцеляни [8, с. 107]. Цукорниця, що розглядається, є яскравим прикладом елегантної продукції виробництва тих років в дусі какіємон.

Знак мисливського рогу був обраний маркою мануфактури Шантії. Фарбовані марки виробництва могли бути залізно-червоного кольору, марганцевого, рожево-фіолетового чи синього. Однак вони завжди підпадають під палітру, яка використовувалась в той чи інший період. У перший період 1730–1750 років різко прописувався залізно-червоним кольором, а вже пізніше з'являються і фіолетові, марганцеві чи сині [8, с. 424].

Отже за ознаками якості матеріалу та поливи, характерного декору та відповідної марки можна запевнитись, що твори з колекції музею можна датувати 1730–1740 роками, тобто першим періодом виробничої діяльності мануфактури Шантії.

Ще два предмети з Музею Ханенків ілюструють історію виробництва м'якої порцеляни у Франції. Це чашка з блюдцем виробництва Меннесі (Інв. 206 ПК, 207 ПК) [1]. Чашка має конічну форму, фігурну ручку, блюдце – глибоке з відлогим бортом (ілл. 2). Полива обох предметів має теплий вершковий відтінок. Декор – букетики квітів, в розписі домінують марганцеві, рожеві кольори, зелений та жовтий. Краї чашки, ручка та край блюдця відведені пурпуром. На денці – марка вдавлена в тісті, літери «DV».

У 1730-х роках в Парижі на вулиці Шаронн кераміст Франсуа Барбан (1690–1765) займався виробництвом фаянсу та порцеляни під патронатом Луї Франсуа де Невіля, герцога Віллерау (1695–1766). У 1748 році заклад вимушено вивезли зі столиці в Меннесі через конкурентні привілеї видані Севрській мануфактурі [7, с. 19].

Протягом діяльності виробництва в Меннесі випускали лише продукцію з м'якої порцеляни. На самому початку Франсуа Баран використовував олов'яну емаль, але душе швидко засвоїв більш прозору на основі свинцю. Теплий відтінок черепку та про-

**Чашка з блюдцем, 1750-і рр.
Виробництво Меннесі, Франція
порцеляна, розпис; висота чашки – 4,6 см,
діаметр блюдця – 10 см
Інв. № 206, 207 ПК**

**Колекція Національного музею мистецтв імені
Богдана та Варвари Ханенків**

зора скловидна полива пари з фондів Музею Ханенків може бути прикладом. Вироби Меннесі зазвичай марковані. У перші роки виробництва ставили прописану марку «DV» (що означає де Віллеруа), а у 1750–1755 роках аббревіатура стала прорізатись в тісті [4, с. 128].

В цей час після приходу Жан-Батиста Барбана (1720–1765) на посаду директора змінюється репертуар декору. Східні мотиви поступаються місцем європейським квітам. Для виробництва впізнаваний розпис букетами у пурпурних, рожевих відтінках. Через заборону на використання позолоти на користь монополії Севрської королівської мануфактури краї та окремі деталі предметів відводили цими ж кольорами, рідше блакитним чи жовтим. Популярний для середини століття квітковий розпис Меннесі відрізняється саме оригінальною палітрою та якістю виконання [5, с. 175].

Чашка з блюдцем, що розглядаються є типовим прикладом продукції фабрики Меннесі середини XVIII століття. Свідченнями є матеріал виготовлення, марка та характер розпису обох предметів.

Третьою фабрикою з виробництва м'якої порцеляни розглянемо найбільш відому

Севрську королівську мануфактуру. Людовік XV сприяв створенню фарфорового виробництва. Однак він не був впевнений в своєму успіху, тому його роль деякий час лишалась в секреті. У 1740 році арканісти з Шантії брати Робер та Жиль Дюбуа та Клод-Умбер Герен оселилися в замку Венсенну поблизу Парижу, де організували порцелянову справу [6, с. 82].

Нове підприємство запрацювало під аристократичним патронатом Жана-Луї Оррі де Фульві (1703–1751). У 1745 році фабрика отримала двадцятирічний королівський привілей на виробництво порцеляни в мейсенському стилі з розписом та позолотою. Королівська мануфактура маркувалась шифром – переплетені літери «LL». У 1756 році виробництво було переміщено на спеціально побудовану фабрику в Севрі на околиці Парижа, де вона працює і сьогодні [6, с. 82].

Музей Ханенків зберігає велику колекцію Севрської порцеляни переважно 18 століття. Серед цієї багатой збірки хочеться виокремити найраніші предмети. Це відерце-охолоджувач (614 ПК), дві чашки для морозива та два відерця-охолоджувачі (193 ПК, 583 ПК, 584 ПК, 585 ПК). [1; 2] Вони датуються 1750-ими роками – періодом інновацій та становлення всесвітнього порцелянового бренду.

Відерце-охолоджувач (614 ПК) має циліндричну форму злегка округлену до низу на кільцевій ніжці (ілл. 3). Вгорі у самого вінця – дві фігурні рокайльні ручки. Предмет має темно синє плямисте тло з резервами з двох сторін. В резервах обрамлених золотими квітчастими гілками – зображення птахів, що летять. Ручки та ніжка обрамлені золотом. На звороті – марка: схрещені літери «LL» з літерою «A» всередині, чотири крапки навколо, окремо – літера «H».

Такий темно-синій фон «bleu lapis» був найпершим кольоровим фоном запровадженим на мануфактурі (1751 р.). Він зазвичай нерівний, як і на предметі, що розглядається. Фон наносили безпосередньо на неглазуроване тло з додаванням порошкового кобальту перед глазуруванням та випалом.

Літера «A» у маркуванні вказує на рік виготовлення – 1754. Літерою «H» позначено художника : Шарля-Франсуа Беке, який

Відерце-охолоджувач, 1754 р.
Королівська порцелянова мануфактура,
Венсенн, Франція
 порцеляна, розпис, золочення; висота – 13 см
 Інв. № 614 ПК
 Колекція Національного музею мистецтв імені
 Богдана та Варвари Ханенків

працював на виробництві у 1753–1765 роках [8, с. 20].

Чотири предмети (193 ПК, 583 ПК, 584 ПК, 585 ПК) походять із одного сервізу та мають ідентичний декор і датування. Дві чашки у формі дзвіночка на низькій ніжці з фігурною ручкою оздоблені хвилястими зеленими стрічками, гірляндами поліхромних та золочених квітів (ілл. 4). На денці однієї з чашок є марка схрещені літери «LL» з позначками всередині та знизу. Такий саме розпис мають відерця-охолоджувачі. Їх форма відповідна згаданому вище предмету 614 ПК: циліндрична, з двома ручками. Твори марковані: «LL» з літерою «F» всередині та окремо позначка у вигляді гілочки. Літера «F» вказує на 1759 рік, позначка – на художника Жана-Батиста Нуайє (працював у 1753–1755, 1757–1766 рр.) [8, с. 62].

Документація замовлень, яка зберіглася в архівах Севрського порцелянового виробництва дає можливість дізнатися імена замовників сервізів та окремих предметів. У 1760 році на Севрській мануфактурі продали два сервізи прикрашених розписом у вигляді переплетених зелених стрічок та гірлянд квітів: один – Антуану Рене д'Аржансону, маркізу

Чашки для морозива
Севрська королівська порцелянова
мануфактура, Франція
 порцеляна, розпис, золочення; висота – 6,5 см
 Інв. № 193, 583 ПК
 Колекція Національного музею мистецтв імені
 Богдана та Варвари Ханенків

де Польмі (1722–1787), другий – мадам Лер, відомій арт-дилерці того часу [8, с. 317–319]. В записках останнього сервізу немає жодного відерця-охолоджувача. Отже найбільш вірогідно, що предмети походять з першого замовлення маркіза.

Висновки. В Музеї Ханенків зберігаються твори м'якої порцеляни, виготовлені у перші періоди існування своїх виробництв, а саме: цукорниця з піддоном 1730–1740 років мануфактури Шантії, розписана в стилі «какіємон», характерному для цього періоду; чашка з блюдцем середини XVIII століття, виготовлена в Меннесі, – типовий приклад продукції виробництва; відерце-охолоджувач 1754 року виготовлене на Королівській порцеляновій мануфактурі Венсенн (до переїзду виробництва в Севр), та чотири твори з сервізу замовленого маркізом де Польмі у 1760 році. Результати проведеного дослідження дають детальну інформацію про кожен предмет, що був розглянутий. Особливості виробництва, уточнене датування, встановлення авторства є цінним внеском в дослідження колекції французької порцеляни. Докази, що свідчать про рідкість згаданих речей, підсилюють значущість багатой колекції Музею Ханенків.

Література:

1. Архів Служби обліку та охорони експонатів НМБВХ. Оп. 7, Спр. 1 (V). Од. зб. 23. Інвентарна книга №1 (ПК) музейних предметів західноєвропейської порцеляни основного фонду (№1 – 504). Поч. 1948 р.
2. Архів служби з обліку та збереження експонатів Національного музею мистецтв Богдана та Варвари Ханенків. Оп. 7, Спр. 1 (VI). Од. зб. 24. Інвентарна книга №2 (ПК) музейних предметів західноєвропейської порцеляни основного фонду (№ 505 – ...). Поч. 1948 р.
3. Armellin V. Histoire de la céramique: L'Europe Paris: Editions Vial, 2021. 304 p.
4. Duchon N., Manufacture de porcelaine de Mennecey Villeroy, Le Mée-sur-Seine, 1988. 174 p.
5. Duchon N., Tendre porcelaine de Mennecey Villeroy, Malesherbes, 2016. p. 155.
6. Faÿ-Hallé A., Lahaussais Ch. Porcelaine Française du XVIIIe siècle Éditions Massin, Issy-les-Moulineaux 2011. 192 p.
7. Honey, W. B. French porcelain of the 18th century, London : Faber and Faber, 1950. 78 p.
8. Le Duc G., «Porcelaine tendre de Chantilly au XVIIIe siècle», Paris. 1996 456 p.
9. Peters D. Sèvres Plates and Services of the 18th Century. Little Berkhamsted, 2005. 1774 p.

References:

1. Arkhiv Sluzhby obliku ta okhorony eksponativ NMBVKh. Opys 7, Sprava 1 (V). [Data Archive of The Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Arts]. Inventarna knyga 1 (PK). Poch. 1948. [in Ukrainian].
2. Arkhiv Sluzhby obliku ta okhorony eksponativ NMBVKh. Opys 7, Sprava 1 (VI). [Data Archive of The Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Arts]. Inventarna knyga 2 (PK). Poch. 1948. [in Ukrainian].
3. Armellin V. (2021). Histoire de la céramique: L'Europe Paris: Editions Vial.
4. Duchon N. (1988). Manufacture de porcelaine de Mennecey Villeroy, Le Mée-sur-Seine.
5. Duchon N. (2016). Tendre porcelaine de Mennecey Villeroy, Malesherbes.
6. Faÿ-Hallé A., Lahaussais Ch. (2011). Porcelaine Française du XVIIIe siècle Éditions Massin, Issy-les-Moulineaux.
7. Honey, W. B. (1950). French porcelain of the 18th century, London : Faber and Faber.
8. Le Duc G. (1996). «Porcelaine tendre de Chantilly au XVIIIe siècle», Paris.
9. Peters D. (2005). Sèvres Plates and Services of the 18th Century. Little Berkhamsted.